THE WORKS OF THE TRANSYLVANIAN SCHOLARS AND MEDICAL TERMINOLOGY – A GENERAL APPROACH

Liliana SOARE
University of Piteşti

Abstract: *An overall perspective of the medical terminology used in the works of the Transylvanian scholars show that the combination of popular terms (which are to be found in translations and loan-translations), loan-translations and lexical borrowings is significant for the structure of this discipline until 1830. In this period, the scientific medical vocabulary opposes itself to popular scientific terminology, even if the latter is still used, lest the scholars should excessively innovate. Thus, the superposition of popular and neological components is clear proof of the changes this discipline undergoes, from an empiric to an authentic one.*

Keywords: *medical terminology,scientific medical vocabulary,popular scientific terminology*

1. Există a vastă bibliografie în ceea ce priveşte viaţa medicală din cele trei provincii româneşti[1]. Cercetările au evidenţiat certul avans deţinut de Transilvania în ceea ce priveşte practica medicală în raport cu celelalte două provincii româneşti, avans ce se manifestă până în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Întreţinând strânse legături cu cultura occidentală, Transilvania cunoaşte preocupări medicale şi farmaceutice încă din perioada medievală[2]. Medicina transilvăneană a secolului al XVIII-lea stă sub semnul iluminismului[3]. Ca urmare a dispoziţiilor curţii de la Viena, se

[1] Menţionăm, în ordine cronologică, câteva dintre studiile de referinţă: V.L Bologa, *Contribuţiuni la istoria medicinei din Ardeal. Patru veacuri de medicină în Ardeal. Întâii medici români şi întâiele tipărituri medicale româneşti în Ardeal. Oameni şi fapte din trecutul medical al Braşovului,* Cluj, 1927; *idem, Începuturile medicinei ştiinţifice româneşti,* Cluj, 1930*; idem, Ardelenii şi începuturile medicinei româneşti (de la Piuariu până la Babeş),* în „Transilvania", 1942, LXXIII, nr. 7-8; S., Izsák, *Aspecte din trecutul medicinii româneşti,* Bucureşti, 1954; V.L. Bologa et alii, *Contribuţii la istoria medicinei din R.P.R.,* Bucureşti, 1955; *Studii de istoria medicinei,* Cluj, 1958; N., Vătămanu, *De la începuturile medicinii româneşti,* Bucureşti, 1966; *idem, Medicină veche românească,* Bucureşti, 1970; V.L., Bologa, (coordonator), *Istoria medicinei româneşti,* Bucureşti, 1972; G. Brătescu (coordonator), *Dicţionar cronologic de medicină şi farmacie,* Bucureşti, 1975; N. Vătămanu şi Gh. Brătescu, *O istorie a medicinii,* Bucureşti, 1975; N. Vătămanu, *Originile medicinii româneşti,* Bucureşti, 1979; J. Spielmann, *Restituiri istorico-medicale. Studii de istoria ştiinţei şi culturii,* Bucureşti, 1980; Gh. Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820),* Bucureşti, 1988; I. I. Serafincean, *Alegerile lui Ippocrat, manuscris medical românesc de la începutul secolului al XVIII-lea,* ediţie de Fr. Király, Arad, 1997.

[2] Aici se construiesc primele spitale laice (primul înfiinţat la Oradea, în 1339) şi farmacii publice (prima înfiinţată la Sibiu, în 1494), aici apar primele bresle ale bărbierilor-chirurgi şi se consemnează, în jurul anului 1500, primele lucrări medicale.

[3] Vezi, în acest sens, Izsák, S., *Luminismul medical românesc,* în *Studii de istoria medicinei,* Cluj, 1958.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

înmulțesc inițiativele medicale şi farmaceutice, cum ar fi regulamentele privitoare la carantină, organizarea circumscripțiilor medicale sau crearea Comisiei medicale; tot de acum datează şi începutul învățământului medical în Ardeal[1].

Domeniul medicinii este foarte bine reprezentat în Transilvania. Din 1787 datează *Arcan sau învățătură împrotiva gălbezii oilor*[2], apărută la Sibiu. Următoarea broşură medicală în limba română apare la Sibiu şi la Cluj, în 1803, traducere din maghiară aparținând lui Ioan Molnar, intitulată *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului.* Anul următor apare la Sibiu o traducere din germană al cărei autor nu este cunoscut, cu titlul *Cuvânt pre scurt despre ultuirea vărsatului de vacă.* Tot în 1804, apare la Buda, traducerea efectuată de Gh. Şincai intitulată *Învățătură de bubatul de vacă.* În 1811 apare, într-o broşură tipărită la Buda, *Doftorie împotriva gălbezii oilor,* a lui S. Vulcan. Din 1815 datează manuscrisul *Meşteşugul lungimei de viață, prin doftoreasca grijă a trupului şi a sufletului,* traducere din latină făcută de preotul Iosif Paşca, la îndemnul lui S. Vulcan. Prima scriere medicală românească în care întâlnim o terminologie de specialitate mai bogată şi cu un mai pronunțat caracter neologic este traducerea din maghiară efectuată în 1816 de P. Maior, intitulată *Învățătură despre ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară.* În 1817 apare la Buda broşura *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitori,* tradusă tot de Maior[3]. Tot lui Maior îi datorăm o traducere după Aulus Gellius, apărută în 1819, *Cuvântarea filosofului Favorin, cu care svătuieşte pre o cucoană ce de curând născuse fiu ca pre născutul său nu prin daice, ci însăşi ea cu laptele său să-l hrănească*[4].

Prima lucrare ştiințifică medicală românească apare la Sibiu, în 1821, şi îi aparține lui Vasilie Popp - *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna şi despre întrebuințarea aceloraşi în deschilinite patimi*[5]. Doi ani mai târziu, în 1823, S. Vulcan tipăreşte, la Oradea, o broşură, [*Circulară asupra vărsatului de vacă*], iar din perioada 1820-1830 îi aparține manuscrisul *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară.* În 1825, doctorul Al. Teodori publică, în almanahul lui Z. Carcalechi (*Carte de mână pentru nația românească*), articolul de anatomie *Scurtă arătare despre om şi despre întocmirile lui.* În 1830, medicul P. Vasici-Ungurean publică la Buda *Antropologhia sau scurtă cunoştință despre om.*

2. Textele avute în vedere pentru cercetare ilustrează deopotrivă traducerile şi literatura originală. Din perspectiva destinației, traducerea din domeniul medicinii veterinare efectuată de P. Maior se încadreaza în categoria scrierilor de popularizare a ştiinței, iar scrierile aparținând lui V. Popp, Al. Teodori şi P. Vasici-Ungurean sunt creații ştiințifice originale. Printre izvoare am inclus şi o lucrare lexicografică, *Lexiconul budan,* pentru a observa în ce măsură se urmăreau circulația noilor termeni şi fixarea, pentru aceştia, a unui statut lexical precis. În cadrul lucrării, analizînd corpusul lexical oferit de textele cercetate, vom face diferența între împrumuturi neologice şi

[1] Liceul romano-catolic din Cluj, întemeiat în 1579, are şi o secție („facultate") medico-chirurgicală – *Facultas medica* – transformată după 1818 în Şcoala medico-chirurgicală – *Institutum medico-chirurgicum.*

[2] În *Bibliografia românească veche*, de Ion Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, vol. IV, 1944, nr. 209.

[3] Paternitate stabilită de G. Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820),* Bucureşti, 1988, p. 153-157.

[4] Identificare stabilită tot de G. Brătescu, *op. cit.*, p. 258, nota 73.

[5] Operele lui V. Popp deschid noi câmpuri de cercetare. Pe lângă acest studiu, teza sa de doctorat, *De funeribus plebeyis,* aflată la interferența dintre studiul folclorului şi istoria medicinii, reprezintă un summum al ştiinței româneşti din perioada mişcării ardelene.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

termeni populari, deoarece, după cum vom vedea, terminologia populară este bine reprezentată. În cadrul împrumuturilor neologice, vom face distincția între împrumuturi lexicale şi calcuri, pentru a se evidenția ponderea pe care o prezintă fiecare categorie în ansamblul terminologiilor ştiințifice. Calcul a reținut de mult atenția specialiştilor[1]. În analiza calcurilor din corpusul lexical oferit de textele studiate, adoptăm clasificarea propusă de Th. Hristea[2]: *calcuri lexicale, gramaticale şi frazeologice*. Întrucât calcul lexical este fenomenul cel mai frecvent întâlnit în textele medicale ale perioadei, calcurile gramaticale şi frazeologice fiind slab sau deloc reprezentate, ne vom opri doar asupra lui. La rândul său, calcul lexical este de două tipuri: *calc de structură morfematică* (care presupune imitarea modelului oferit de compuse şi derivate) şi *calc de structură semantică* (care presupune atribuirea de noi sensuri unor cuvinte deja existente în limba receptoare); prin urmare, vom institui aceste două categorii. Pe lângă împrumuturi lexicale şi calcuri, am mai stabilit o categorie lexicală, traduceri şi glosări, mecanisme lingvistice ilustrative pentru literatura ştiințifică a vremii, aflată sub auspiciile iluminismului.

Împrumuturi lexicale:

absorbție (PAM, 24), *activitate* (VA, 69), *alifie* (LB, 14), *aftă* (FDB, 72, 74), *amnion* „amnios" (TAO, 78), *anatomie* (VA, XVI), *anatom* „anatomist" (VA, XV), *angină* „anghină" (FDB, 81), *anjiologhia* „angiologie" (TAO, 58), *anorganic* (VA, 9, 277), *antropologie* (TAO, 57, VA, VII), *aortă* (TAO, 68, VA, 83), *apetit* (PAM, 34, LB, 25, VA, 60), *apoplesie* (LB, 25), *apotecă* (LB, 26), *apotecariu* (LB, 26), *arteria, arterii* (PAM, 11, *arterie, arterii*, TAO, 67, VA, 82, 83, 84), *arterios* „arterial" (VA, 91), *articulat* (VA, 204), *valsám* (LB, 744), *bulb* (VA, 175: „bulbul ochiului"), *cadavros* (LB, 81), *cadavru* (LB, 81, *cadabru*, FDB, 37, *cădabru,* FDB, 32, 71), *gangrenă* (FDB, 27), *găngrenos* „cangrenos" (FDB, 27), *haracter* (VA, 166, 225), *catar* (PAM, 10, LB, 106), *cauteriu* (FDB, 51*), cauterisație* (FDB, 111)*, hilificație* „chilificație" (VA, 61), *himu* „chim" (VA, 54), *himificație* „chimificație" (VA, 55), *chirurg* (LB, 116, *hirurg*, FDB, 118), *chirurghie* (LB, 116), *holeric* (VA, 222, 227), *comoție* (PAM, 34), *conformație* (VA, 5), *congestie* (FDB, 81, *conghestie*, PAM, 24), *contamina* (FDB, 91, LB, 136), *colică* (PAM, 25, LB, 133), *constituție* (PAM, 15, VA, 89, TAO, 60), *contagios* (FDB, 12, LB, 136), *contagiu* „contagiune" (FDB, 12, LB, 136), *contamina* (FDB, 91, LB, 136), *cornee* (*cornea-* art., VA, 175), *cristalin* (FDB, 57), *hronic* „cronic" (PAM, 25), *cură* (PAM, 17, 31), *curativ* (FDB, 21), *decoct* (FDB, 51, 76), *dietetic* (FDB, 123: „regulele dietetice"), *dietetică* (PAM, 31), *disenterie* (FDB, 27), *doctor* (PAM, 9, 14, LB, 193, TAO, 55), *emetic* (FDB, 84), *epidemic* (FDB, 61), *epidimie* (FDB, 54), *epizootic* (FDB, 13), *fisiologhic* (VA, 160), *fisiologhie* (VA, XVI), *flegmatic* (VA, 223, 232, *flegmaticos*, PAM, 21), *flegmă* (LB, 220), *gastric* (VA, 55), *globulă* (*globuri*, VA, 11, *globurile, globii sângelui*, VA, 90), *hectică* (LB, 260, VA, 273, PAM, 25), *hemoroizi* (*hemoroizi sau emoroide*, LB, 261, *hemoroide*, VA, 217), *idrofobie* „hidrofobie" (FDB, 109), *infus* „infuzie" (FDB, 52, 122), *ipohondrie* (PAM, 21), *medic* (LB, 383), *limfatic* (VA, 118), *limfă* (FDB, 82), *loburi* (VA, 152), *medic* (LB, 383), *medițină* (LB, 382, VA, IX), *melancolic* (VA, 223, 229, *melanholic*, LB, 384), *melancolie* (*melanholie*, LB, 384, PAM, 21, *melanhonie*, FDB, 100), *membrană* (FDB, 88, VA, 29, 184), *mesenteriu* (FDB, 88), *mixtură* (PAM, 20), *mucoasă* (VA, 25, TAO, 78), *nerv* (FDB, 111, VA, 155, *nerve*, PAM, 10, *nervi*, VA, 21, *nevră, nevru,*

[1] Pentru bibliografia problemei, vezi Th. Hristea, *Tipuri de calc lingvistic*, în *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note,* Bucureşti, 1968, p. 145, nota 1.
[2] *Tipuri de calc în limba română,* în „Limbă şi literatură", III-IV, 1997, p. 10-29.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

TAO, 76, *nevre,* TAO, 58), *nervos* (VA, 17), *nevrologhie* „neurologie" (TAO, 58), *operaţie* (FDB, 110), *organ* (PAM, 7, 19, TAO, 65, 76, LB, 470, VA, 12, 164), *organic* (VA, 9, 277), *organism* (VA, 31, 36), *osteologhie* (TAO, 58), *ovariile* (VA, 243), *palat* (FDB, 72), *papilă* (VA, 26, 27, 167), *pericard* (*pericardiu,* VA, 79, *pericardion,* TAO, 67), *peripneumonie* (FDB, 57), *pirúlă* „pilulă" (LB, 505, 507*)*, *plaştură* „plasture" (LB, 511), *plevră* „pleură" (TAO, 65, VA, 99), *podagră* (PAM, 25), *por* (PAM, 9, TAO, 59), *proporţionat* (TAO, 72, VA, 227), *pulmonal* „pulmonar" (VA, 79), *puls* (FDB, 63, PAM, 7, VA, 60, 93, *pulz,* VA, 96), *purgaţie* (LB, 563), *remediu* (FDB, 67, 113), *reproducţie* (PAM, 30), *respiraţie* (LB, 586), *retină* (VA, 177), *reumatism* (VA, 128), *schelet* (TAO, 62, VA, 14), *scorbut* (LB, 621, VA, 41), *secreţie* (PAM, 24), *timpan (*VA, 184), *simptom* (FDB, 74, *simptoame,* FDB, 68, 74), *speţerie* „farmacie" (PAM, 24), *şpitai, şpitaliu* „spital" (LB, 662), *şponghios* (TAO, 78), *stomachu* (pl. *stomachi, stomachuri*, LB, 673), *supuraţie* (FDB, 78, 120), *temperament* (PAM, 15, VA, 222), *temperatură* (PAM, 4), *transpiraţie* (FDB, 19), *veterinar* (FDB, 15) etc.

Calcuri lexicale

1. Calcuri de structură semantică

asămănarea „asimilaţie" (PAM, 30, VA, 77), *aţăţare* „excitaţie" (VA, 165), *auricule* „urechi" (VA, 80, TAO, 67), *băşicuţe* „vezicule" (VA, 241), *gâlcă,* „glandă" (VA, 30, 243), *ghindă,* „glandă", (VA, 242), *ghindură*, „glandă" (FDB, 88), *legături,* „articulaţii", (TAO, 63), *încuiere* „obstrucţie" (FDB, 67), *lighean* „bazin" (LB, 352), *matcă* „uter" (PAM, 25), *mădular* „membru" (LB, 383), *migdală* „amigdală" (LB, 20), *mistuire* „digestie" (PAM, 30), *nerodire* „sterilitate" (PAM, 30, LB, 439), *ou* „ovul" (VA, 259, glosat *ovum*), *plăcintă* „placentă" (TAO, 78, VA, 91), *stoarcere* „secreţie" (VA, 121), *sugător* „limfatic" (PAM, 7), *ţeavă* „trompă" (VA, 185, 244), *umezeală*, „umoare" (PAM, 10, VA, 121: „umezăli (humores)"), *zer* „ser" (LB, 769, VA, 90, TAO, 73), *zgârci* „articulaţie, cartilaj" (VA, 18, *zgârciu,* LB, 641) etc.

2. Calcuri de structură morfematică

brânca de nainte „antebraţ" (VA, 33), *cercuire* „circulaţie" (VA, 78), *cheiţă* „claviculă" (VA, 84, LA, 113), *dinţime* „dentiţie" (VA, 47), (*doctorii*) *strângătoare* „astringent" (FDB, 51), *goliciune* „cavitate" (VA, 34, 131), *încuietură* „constipaţie" (PAM, 21), *însuflare* „inspiraţie" (VA, 101), *legături* „ligamente" (VA, 16), *legătoare* „ligament" (LB, 347), (*maţul) de douăsprezece degete*, „duoden" (VA, 52), *mijlocul mânei* „metacarp" (VA, 33), *mijlocul piciorului* „metatars" (VA, 34), *osire* „osificaţie" (VA, 19), *răsuflare* „expiraţie" (VA, 105), *sângeros* „sanguin" (PAM, 31), *sângios* „sanguin" (VA, 222), *simţitor* „sensibil" (PAM, 16, LB, 644), *sorbire* „absorbţie" (VA, 74), *(vasele) sorbitoare* „absorbante" (VA, 74), *stârpiciune* „sterilitate" (LB, 671), *stoarcere* „secreţie" (VA, 121), *umblător în somn* „somnambul" (VA, 219), etc.

Glosări

activă sau lucrătoare (VA, 57), *aftele sau răniturile limbei* (FDB, 174), *amputaţia, adecă tăierea* (FDB, 111), (angina) *înflămătorie sau aprinsă* (FDB, 82), *anghina sau brânca* (FDB, 16), *apetita, adecă voia de a mânca* „apetit" (FDB, 55), *astremitatele, adecă marginile, capetele, sfârşiturile* „extremitate" (FDB, 63), (*beuturi*) *antifloghistice, adecă asupra fierbinţelei* (FDB, 51), *boale hronice, adecă lung vecuitoare* „cronice" (FDB, 85), *castraţia, adecă jugănirea* (FDB, 111), *celeritate (pripire, iuţeală)* (FDB, 63), *ţeleritatea sau iuţimea* (TAO, 75), *cicatrice, adecă urmă de rană* (FDB, 121), *circulaţia, adecă îmblarea sângelui* (FDB, 124), *deliriul, adecă nebunia* (FDB, 84), *(desfacerea, descuierea) ostrţiilor, adecă a încuierei* „obstrucţie" (FDB, 67), *disenteria, adecă inima rea* (FDB, 27), *excreţie sau lăpădare* (PAM, 25),

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

foarcepă, adecă cleşte „forceps" (FDB, 115), *folcuţăle inimii (ventriculi*) (VA, 80), *funea buricului sau baierul buricului* „cordon ombilical" (VA, 260), *glanduri sau gâlci* „glandă" (TAO, 58), *greutatea răsuflării (asthma*) (PAM, 25), *instinctul sau boldul* (VA, 163), *înflămaţie (aprindere, obrintitură)* (FDB, 57), *însuflare (tragerea aerului)* „inspiraţie" (VA, 101, 104), *lăţimea sau dilataţia* (TAO, 72), *matca sau plăcinta maicii* „placentă" (TAO, 73), *maţul duodenu, adecă cel de douăsprezece degete de lung* (FDB, 27), *maţul orb (intestinum coecum)* (VA, 70), *membrana neagră sau horoidea* „coroidă" (VA, 175), *membrana tare sau sclerotica* (VA, 175), *nod (ganglion)* (VA, 159), *ostipaţia, adecă încuierea pântecelui* „constipaţie" (FDB, 66), *pelea foalelui (diafragma*) (VA, 101), *pleagă (rană)* „plagă" (FDB, 69), *plagă (rană)* (TAO, 72), *prurit, adecă mâncărime cu scărpinare* (FDB, 21), *putoarea cea cădăbroasă sau de mortăciune* (FDB, 71), *respiraţie, adecă răsuflare* (FDB, 63), *sacul plămânilor sau pleura* (VA, 99), *scabie, adecă râie* (FDB, 93), *să se scarifacă, adecă lin să se străpungă sau să se ardă* „scarifica" (FDB, 120), *schipitul sau balele* „salivă" (VA, 49), *speţier (apotecar)* (PAM, 24), *strângere sau contracţie* (TAO, 72), *sudorifere, adecă ce fac sudoare* (FDB, 90), („respiraţia e") *sufocativă, adecă sugrumătoare* „sufocantă" (FDB, 63), *ţăsătura sau supştanţia plămânilor* „ţesut" (TAO, 68), *untura încheieturilor sau sinovia* (VA, 17)*, vase sugătoare, care să numesc şi vase limfaticeşti* (PAM, 7) etc.

Traduceri: *curgerea sângelui* „hemoragie" (PAM, 30, LB, 157), *gălbănarea fetească* „cloroză" (PAM, 30), *gâlca folcuţului* „pancreas" (VA, 64, 66), *gâlca grumazului* „tiroidă" (VA, 198), *inima cea rea* „disenterie" (LB, 306), *lumina ochiului* „pupilă" (VA, 176), *pelea oaselor* „periost" (VA, 18) etc.

Terminologie populară

asuda „transpira" (LB, 38), *bale* „salivă" (LB, 44, VA, 49), *băşică* „vezică" (VA, 133, *beşică*, LB, 53), *beşicuţe* „afte" (FDB, 72), *bizărău* „mezenter" (VA, 63), *boală* „afecţiune, maladie" (FDB, 74, 81), *brâncă* „anghină" (FDB, 16), *burtuc, burtuş* „peritoneu" (LB, 75), *cerul (gurii*) „palat" (FDB, 72, *ceriu gurei*, LB, 111), *ciumă* „pestă" (LB, 125), *doftorie* „medicament" (LB, 193, TAO, 59), *foale* „stomac" (VA, 101), *fedeul* „epiglotă" (VA, 197), *fire* „temperament" (FDB, 113), *gălbinare* „icter" (LB, 232), *înghiţitoare* „esofag" (LB, 304, VA, 52), *lângoare* „tifos" (FDB, 12, *lăngoare,* LB, 342), *leac* „medicament, remediu" (PAM, 31, LB, 346, FDB, 113), *maţe* „intestine" (PAM, 31, LB, 381), *amistuire* „digerare" (LB, 20), *pănuşă* „peritoneu" (VA, 35, 63), *pieliţă* „membrană" (FDB, 89), *pelcuţă* „epidermă" (VA, 27), *râie* „scabie" (FDB, 94), *sân* „sinus" (VA, 154: „sânurile creierului"), *scopit* „salivă" (SIN, 90), *sfranţ* „sifilis" (LB, 640), *sfrenţos* „sifilitic" (LB, 641), *tămăduitor* „curativ" (PAM, 11), *ţăvia mâncării* „esofag" (VA, 52), *ţevie* „trompă" (VA, 185: „ţevia lui Eustahie"), *unsoare* „unguent" (LB, 735) etc.

3. Secolul al XVIII-lea şi începutul celui următor reprezintă perioada de constituire a terminologiilor speciale moderne din diverse ramuri ale ştiinţei[1]. Textele

[1] Proces urmărit de N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti,* Bucureşti, 1962; N.A. Ursu, D. Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, Iaşi, 2004. Informaţii valoroase cu privire la terminologia specială din diverse ramuri ale ştiinţei, în perioada anterioară anului 1780, oferă şi amplul studiu semnat de Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640-1780),* I, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111-122; II. *Stilul textelor lingvistice,* XXX, 1981, nr. 1, p. 45-60; III. *Stilul textelor matematice,* XXX, 1981, nr. 2, p. 139-147; IV. *Stilul textelor medicale,* XXX, 1981, nr. 3, p. 221-231; V. *Stilul textelor filozofice,* XXX, 1981, nr. 5, p. 505-514. Pentru terminologia medicală şi botanico-zoologică, vezi Elena Toma, *Limbajul ştiinţific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX),* Bucureşti, 2003.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

ştiinţifice de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea sunt relevante pentru amploarea pe care o cunoaşte împrumutul neologic. Majoritatea elementelor constitutive ale terminologiei ştiinţifice medicale româneşti o alcătuiesc *neologismele*, acestea apărând, în majoritatea cazurilor, corect adaptate la sistemul fonetic şi morfologic al limbii române.

Totuşi, aplicarea principiului iluminist conform căruia limba literară, ca vehicul al culturii, trebuia adaptată pentru a întâmpina nevoile receptorilor cu un nivel cultural mai redus, îşi pune amprenta asupra modului în care se prezintă terminologia medicală transilvăneană a perioadei. Reticenţa relativă a cărturarilor ardeleni faţă de neologism, manifestată în scrierile de popularizare a ştiinţei, se concretizează prin „încercări de transpunere interpretativă a împrumutului neologic prin echivalente aproximative căutate în lexicul tradiţional, prin traducere, cuvânt vechi derivat sau prin calc”[1].

Prezenţa *calcurilor* în materialul studiat se explică prin preluarea modelelor oferite de traducerile pe care învăţaţii vremii le fac din limbi ca germana sau maghiara, care se bucură de largi posibilităţi de îmbogăţire a vocabularului prin metoda calcului. Nu trebuie neglijate nici atitudinea prudentă a acestora cu privire la împrumuturile lexicale şi nici stadiul în care se găsea limba română la sfârşitul secolului al XVIII-lea: o limbă de cultură tânără, fără posibilităţi reale de integrare a numeroaselor împrumuturi, de origini diferite.

Glosarea, ca procedeu lingvistic constând în stabilirea unei relaţii de echivalenţă între doi termeni, reprezintă o constantă în textele perioadei de care ne ocupăm[2]. Diversele tehnici de glosare a termenilor noi (prin paranteze, juxtapunere, prin utilizarea unor conjuncţii, adverbe sau expresii de tipul: *sau, adecă, ori, carevasăzică, cu alte cuvinte*) au ca scop major asigurarea accesibilităţii neologismelor. În textele epocii, în special în cele transilvănene, glosele urmăresc în special transferul terminologic, raportarea la o terminologie cunoscută, reprezentată de un sinonim sau explicaţie, în termeni de limbă populară[3].

Asigurând sensul contextual la noilor termeni, glosarea se reflectă în modul diferit în care se realizează. În literatura de popularizare se pot identifica două tipuri de glosare: 1. când termenul nou este aşezat după cel autohton (de tipul V = N) şi 2. când termenul nou este plasat înaintea celui vechi (de tipul N = V). În primul caz avem de-a face cu glose expresive, iar în cel de-al doilea cu glose explicative sau terminologice[4]. Glosele explicative, cele mai frecvente în textele epocii, facilitează pătrunderea şi integrarea neologismelor. În textele ştiinţifice autentice, termenii noi (sau populari) apar glosaţi prin termeni latini: *beşicuţele sămînţei (vesiculae seminales)* (VA, 241), *gâlcile (glandulae)* (VA, 121), *firea (ratio)* (VA, 2), *rădăcina mâinii (carpus)* (VA, 33), *rărunchi (renes)* (VA, 132), *stoarcerea (secretio)* (VA, 121), *umezăli (humores)* (VA,

[1] Doina David, *Cu privire la adaptarea semantico-sintactică a neologismelor în limba culturii româneşti moderne,* în *Contribuţii lingvistice,* Timişoara, 1986, p. 28.

[2] În cuvântul “către cetitori” al *Eticii,* S. Micu afirma: “Pentru mai lezne înţelesul, multe cuvinte sinonimeşti am pus, adecă mai multe cuvinte unul după altul, care toate acelaşi lucru însămnează, care lucru l-am făcut acum dintâi, pentru ca cetitoriul, de nu va înţelege bine un cuvânt doară va înţelege altul, pentru aceia doar când vei ceti să nut e turburi” (S. Micu, *Scrieri filozofice,* ediţie critică şi studiu introductiv de P. Teodor şi D. Ghişe, Bucureşti, 1966, p. 187).

[3] Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice,* vol. II, Bucureşti, 1978, p. 150.

[4] *Idem, Premesse sul problema dei rapporti cultural-linguistici italo-romeni* în „Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică”, II, 1971, p. 902.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

121) etc. Indiferent de tipul lor, glosele urmăresc constituirea unei terminologii culte, fiind, în acelaşi timp, relevante pentru raportul dintre terminologia doctă şi cea populară.

Traducerile, ca tehnică de transpunere interpretativă[1], urmăresc redarea diferenţelor specifice, fără preocuparea de a crea un echivalent terminologic. Aceste aproximări semantice, realizate, de regulă, prin perifraze, reprezintă o tehnică explicativă. Creaţii de moment, fără şanse de a rezista în limbă, traducerile nu depăşesc rolul de explicaţie a noilor termeni. Acestea se subordonează acţiunii iluministe de culturalizare, fără consecinţe lingvistice imediate[2].

Caracteristica comună a textelor cercetate este dată de faptul că terminologia medicală este creată dintr-o componentă cultă, neologică, şi una de tip tradiţional, popular, fiind relevantă pentru suprapunerea celor două componenete stilistice. Terminologia populară este extrem de bine reprezentată, având în vedere tradiţia de care se bucură medicina populară, conservată prin foclor până astăzi. Terminologia de tip neologic (împrumuturi lexicale sau creaţii prin metoda calcului) cunoaşte şi ea o pondere însemnată, fiind, în general, de provenienţă latină şi germană.

Prin urmare, în această perioadă, vocabularul ştiinţific se opune lexicului popular, şi, într-un mod special, terminologiei ştiinţifice populare, chiar dacă aceasta se mai foloseşte încă, din teama de a nu inova în mod excesiv. Iniţial, se poate observa, la nivelul lexicului, o acţiune de integrare a terminologiei tradiţionale în terminologia ştiinţifică a perioadei, pentru ca, ulterior, spre 1830, aceasta să fie înlocuită de terminologia doctă.

4. Formarea şi evoluţia terminologiei ştiinţifice, în general, şi a celei medicale, in special, este un proces dependent atât de dinamica vieţii politice, sociale şi culturale din cele trei provincii istorice, de iniţiativele culturale ale oamenilor de cultură, cât şi de modul de receptare a culturii europene moderne. Vocabularul, principalul compartiment în care rezidă specificitatea stilului ştiinţific, cunoaşte, în cursul secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea, o remarcabilă evoluţie. Materialul lingvistic extras reprezintă, firesc, numai o parte din ceea ce s-ar fi putut obţine prin fişarea exhaustivă a izvoarelor. Chiar şi aşa, împrumuturile extrase evidenţiază amploarea procesului de modernizare a românei literare şi de constituire a terminologiei medicale romaneşti. Cunoscând o evoluţie extrem de rapidă, stilul medical dobândeşte în această perioadă o diversificare remarcabilă (de la texte destinate instrucţiei elementare până la autentice tratate ştiinţifice).

Dacă în jurul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, nu exista o terminologie medicală modernă, în adevăratul sens al cuvântului, de factură neologică, ci relativ puţini termeni ştiinţifici specializaţi, univoci, în jurul anului 1830 medicina avea constituit deja un nucleu terminologic. Lexicului tradiţional, popular, îi iau locul termenii savanţi, chiar dacă, într-o primă etapă, aceştia sunt insuficient integraţi lexical şi gramatical. Calcurile şi traducerile, fără să aibă valoarea termenului ştiinţific propriu-zis, cunosc o pondere importantă în ansamblul terminologiei medicale a perioadei, reflectând etapa de evoluţie a limbajului ştiinţific spre împrumut. Element frecvent folosit în constituirea terminologiei medicale româneşti, glosele asigură precizia şi accesibilitatea textului. Totodată, ele sunt relevante pentru raportul dintre terminologia savantă şi cea de tip tradiţional, surprinzând integrarea lexicală şi semantică a neologismelor.

[1] Al. Niculescu, *Individualitatea,* p. 152.
[2] *Ibidem,* p. 153.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)

IZVOARE

FDB = *Învățătură pentru ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară...*, Buda, 1816, traducere din maghiară efectuată de P. Maior.

LB = *Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a treizeci şi mai multor ani s-au lucrat,* Buda, 1825.

PAM = Vasilie Popp, *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna şi despre întrebuințarea aceloraşi în deschilinite patimi,* Sibiu, 1821.

TAO = Al. Teodori, *Scurtă arătare despre om şi despre întocmirile lui,* în *Carte de mână pentru nația românească,* Buda, 1825.

VA = P. Vasici-Ungurean, *Anthropologhia sau scurtă cunoştință despre om,* Buda, 1830.

BDD-A5529 © 2007 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:51 UTC)